

ISSN: 2957-3874 (Print)

Journal of Al-Farabi for Humanity Sciences (JFHS)

<https://iasj.rdd.edu.iq/journals/journal/view/95>

مجلة الفارابي للعلوم الإنسانية تصدرها كلية الفارابي الجامعة

جملة الشرط في اللغة العبرية (دراسة نحوية- دلالية)

م. جنان عازربولا

جامعة بغداد- كلية اللغات- قسم اللغة العبرية

Conditional Sentence in Hebrew Language

(Syntactic-semantic study)

lecturer. Janan Azar Pula

University of Baghdad- College of Languages- Department of
Hebrew Language

משפט התנאי בשפה העברית

(מחקר תחבירי-סמנטי)

מרצה. גנאן עאזר פולא

אוניברסיטת בגדאד- פקולטת השפות- המחלקה ללשון העברית

المخلص:

يتناول هذا البحث موضوعاً مهماً في النحو والدلالة، إذ يسلط الضوء على جملة الشرط وأدواتها وبنيتها، ووظيفة كل أداة من الناحية الدلالية والنحوية، واسلوب تناول هذه الأدوات وتوظيفها في نوعي الشرط الرئيسيين (الشرط القائم، والشرط الباطل). حيث نجد بأن أصول جملة الشرط وأدواتها في العبرية التوراتية مروراً بعبرية المشناه وصولاً الى العبرية الحديثة، قد تطورت وتنوعت دلالياً واسلوبياً، حيث من الممكن أن تعطي نفس الأداة صيغة الشرط والعكس، أي من الممكن أن لا تدل على صيغة الشرط. فضلاً عن ذلك، فإن بعض أدوات الشرط تستخدم للجمال المثبتة والبعض الآخر تستخدم للجملة المنفية تتعدى العبرية في استخدام الحروف بوصفها أدوات شرط، لتتناول بعض التراكيب لتكون أدوات شرط في الجملة. ومن بين بقية الأمور، فإن العبرية الحديثة لا سيما العامية، تستخدم أدوات شرط غير فصيحة، والتي تعد مرفوضة من قبل المجمع العلمي العبري. الكلمات المفتاحية: أداة الشرط- اسلوب- النحو- الدلالة- العبرية.

Abstract:

This research deals with an important topic in grammar and semantics, as it sheds light on the conditional sentence, its tools and structure, the function of each tool from a semantic and grammatical perspective, and the method of dealing with these tools and employing them in the two main types of condition (the existing condition and the invalid condition). Where we find that the origins of the conditional sentence and its tools in Biblical Hebrew, through Mishnah Hebrew and up to modern Hebrew, have developed and diversified semantically and stylistically, as the same tool can give the conditional form and vice versa, i.e. it is possible that it does not indicate the conditional form. In addition, some conditional tools are used for affirmative sentences and others are used for negative sentences. Hebrew goes beyond using letters as conditional tools, to deal with some structures to be conditional tools in the sentence. Among other things, modern Hebrew, especially colloquial, uses non-eloquent conditional tools, which are rejected by the Hebrew Academy. Keywords: Conditional tool- style- syntax- semantics- Hebrew.

תקציר:

מחקר זה עוסק בנושא חשוב בתחביר ובסמנטיקה, שכן הוא שופך אור על משפט התנאי, הכלים והמבנה שלו, תפקידה של כל מילה מבחינה סמנטית ותחבירית, ושיטת התייחסות והשימוש במילות אלה ב- שני סוגים עיקריים של תנאי (התנאי הקיים והתנאי הבטל).

על כן מוצאים שמקורותיו של משפט התנאי ומילתיו בעברית המקראית, וכך בעברית המשנאית ועד לעברית החדשה, התפתחו והתגונו מבחינה סמנטית וסגנונית, שכן ניתן לאותה מילה לתת את צורת התנאי ונגדו, כלומר, אפשר שלא לציין לצורת תנאי. בנוסף, חלק ממילות התנאי משמשות למשפטים חיוביים ואחרים משמשים למשפטים שליליים.

העברית חורגת לשימוש באותיות כאמצעי תנאי, כדי להתייחס למבנים מסוימים כאמצעי תנאי במשפט. בין היתר, העברית המודרנית, בעיקר השפה המדוברת, משתמשת במילות תנאי שאינן תקניות, שנחשבים מעוררות התנגדות על ידי האקדמיה העברית. מילות מפתח: מילת התנאי - סגנון - תחביר - סמנטיקה - העברית.

חשיבות המחקר:

משפט התנאי הוא אחד המשפטים החשובים בשפה העברית, במיוחד כיוון שהוא עוסק בבניית טקסטים חקיקתיים דתיים רבים, ולכן היה צורך במחקר כזה כדי להבהיר נושא חשוב כזה.

מטרות המחקר:

המטרה העיקרית של מחקר הזה להגדיר את אופי משפט התנאי, את המילות החשובות ביותר, הקונוטציות וכיצד להשתמש בהן.

שיטת המחקר:

המחקר מתבסס על השיטה התיאורית-אנליטית להתייחס עם משפט התנאי בשפה העברית נעשה שימוש בדוגמאות מן העבריות, תחילה בעברית מקראית ובעברית המשנאית וכלה בעברית המודרנית.

הסעיף הראשון - הגדרת משפט התנאי:

התחביר מבהיר את משפטי התנאי כהרחבה של המשפט ההדגשה הפשוט, לפיו קיומו בפועל של משהו תלוי בתנאים מוקדמים מסוימים. באופן דומה, לאמפדין אומר⁽¹⁾: כל שני משפטים, שהראשון מציין מצב ממשי או היפותטי, והשני מציין תוצאה אמיתית או היפותטית על כל, יכולים להיחשב כמשפט תנאי.

למעשה, ההגדרה האינטואיטיבית ביותר היא שמשפט התנאי מספק תנאי להתרחשות הסעיף העיקרי. עם זאת, זה לא פותר את הקושי בהגדרת משפט התנאי⁽²⁾.

ספרדלין, מצטט חלקית מן פרגוסון, שנותן הגדרה רחבה יותר:

ניתן להגדיר משפט התנאי כמשפט מורכב שבו המשפט השני (הפסוקית) מוגבל כל כך על ידי המשפט הראשון (העיקרית) עד שהוא תלוי בו כדי להשלים את הבנת המשפט. תנאים אלה תלויים זה בזה, וכל משפט יכול להיכלל בטקסט אך לא כתוב. עם זאת, הגדרה זו כל כך רחבה שהיא יכולה לכלול גם משפט תיאור, סיבתי או חסר, שכן "להסתמך על" ביטוי אחר "להשלמת ההבנה" היא חלשה. עם זאת, היימן אומר שהמאפיינים הללו אינם חלים על כל השפות ועל כל משפטי התנאי.⁽³⁾

לפי הגדרתו של רפאל נייר, מדובר בעצם במשפט שבו נכתב תנאי ספציפי - ההנחה $(x) = (y)$. לאחר מכן כתוב מה היה קורה אם התנאי היה נכון. ישנם שני סוגים של משפטי תנאי: משפטים המבטאים מצב ממשי (קיים), ואחרים המבטאים מצב היפותטי (בטל) שיכול להיות או להיות מצב הפוך דמיוני⁽⁴⁾. לשני סוגי משפטי התנאי יש מבנה דומה - הם יוצרים משפטים המורכבים משני איברים.

משפט התנאי ממלא מטרות, כגון איומים, אזהרות והבטחות. כמו כן, מציין לעובדות כלליות או עובדות מדעיות, שכן משפט התנאי האמיתי יכול לשמש להוצאת הצהרות כלליות מבלי להתייחס לזמן מסוים. במקרים כאלה, זמן ההווה משמש בשני אברי משפט התנאי. גם לפעמים משתמשים במילית המציינת לזמן (כש) במקום מילת התנאי, חלק ממשפטי התנאי האמיתיים עשויים להיות בזמן עבר. כלומר, זה כרוך בספקולציות לגבי מה הייתה תוצאת המצב⁽⁵⁾, כגון:

"בצהריים, כשיוצא סרגיי איונוביץ לאכול הוא שוב רואה את השמש במרכז השמים, מביט בה ואומר: 'צהריים טובים, חברה שמש' "

הסעיף השני - מבנה משפט התנאי:

מבנה התנאי מתייחסת לחיבור של שני משפטים המקושרים על ידי המילה המכונה (המשנה).

מבנה התנאי קשור לשלושה אלמנטים:

א- מילת התנאי

קבוצת מילות המשמשות במשפט התנאי.

ב- פועל התנאי

משפט התנאי מורכב משני משפטים וחיבורים, אחד מהם נקרא משפט פועל התנאי, או שהוא יכול להיקרא בקצרה (התנאי), וזה השני נקרא משפט תגובת התנאי, הוא משפט העוקב אחר משפט התנאי (פועל התנאי), בו תלויים גבולות החלק האחר של משפט התנאי, שנמצא בעמדה של הגורם לתוצאה, ולכן הוא תלוי בו כי הוא כפוף סמנטי למה שבא אחריו, של פועל התנאי ותגובת התנאי, ונדרש שהוא יהיה פועלי, כי התנאי יכול להיות רק על ידי הפועל, שהוא החלק הגדול הכולל את המשמעות של פעולה אחת על פני פעולה אחרת.⁽¹⁾ פועל התנאי נופל בזמן עבר והווה, והמשמעות שלו תנודה אם היא במילה היה זמן עבר משמש בזמן הווה.

ג- תגובת התנאי

משמעות התגובה מקושרת לפועל באמצעות הצירוף שנכפה ביניהם על ידי מילת התנאי במשפט התנאי. אימות התגובה נותרה מוגבלת לאימות פועל התנאי במשפט.

התגובה לתנאי היא המשפט שהתרחשותו תלויה במילוי התנאי ובנובע ממנו, כשם שהשאלה נגרמת מהתשובה הפועל השני נקרא תגובה, כשם שהתשובה מתרחשת לאחר השאלה.⁽²⁾

הסעיף השלישי - מילות התנאי בעברית:

משפט התנאי בעברית (כמו גם בשפות אחרות) מתחלק לשני סוגים: תנאי קיים - תנאי בר אכיפה, ותנאי בטל - תנאי בלתי ניתן לאכיפה. לכל אחד יש מבנה משלו כמו גם תנאים משלו.

הוא פותח את פסוקית התנאי ואחריו פועל עתידי, כגון "אם יורד גשם, יבוטל הטיול".

הדובר אינו יודע אם יירד גשם או לא, וקובע כי הטיוול יבוטל בתנאי שזה יקרה או לא יקרה במציאות.

1- המילה (אם):

מילת התנאי הנפוצה ביותר בעברית ותפקידה העיקרי לפי דוגמאות רבות הוא לציין תנאים אפשריים. עם זאת, ישנם חריגים שבהם שהיא מציעה גם לתנאי לא אמיתי, כלומר המילה משמשת במשפטים שאינם נושאים את התנאי, כגון:

"אם יתפזר לי בלוק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר אתפי יהנה אלהי לעשות קטנה או גדולה" (במדבר: כב, יח)

"הלכן מאהשנה יולד ואםשנה הבתתשעים שנה תלד" (בראשית: יז, יז)

מילה זו פותחת את משפט התנאי ואחריו פועל בעתיד, כגון:

"אם ירד גשם יבוטל הטיוול".

הדובר לא יודע אם יירד גשם או לא, וקובע שהטיוול יבוטל בתנאי שזה יקרה או לא יקרה במציאות, לאחר המילת התנאי שהגיעה בתחילת המשפט מלווה פועל בעתיד (יבוטל).

"ניאמרו הקיתנו נמצאון בעיני אדני וקיינו עבדים לפרעה" (בראשית: מז, כה)

המשפט יצא למטרת משאלת לב ולא לתנאי.

לאחר הגדר את הפונקציה העיקרית של המילה, נסתכל על כמה דוגמאות שבהן היא מופיעה במשפטי תנאי כצירוף עם מילות אחרות, צירוף עם המילה (כי),⁽⁸⁾ לדוגמה:

"רק אםשמוע תשמע בקול יהנה אלהיך לשמר לעשות אתפלמקנה הזאת אשר אנכי מצוןך היום" (דברים: טו, ה)

אם מצרפת ל-(רק), לפי מילה זו מגיעה משורש "רק" או "רקק", שפירושו "דק, קטן", ועם המשמעות הנגזרת שלה "בקטנה", תפקידה להגביל, את הרוב, לרוב מתורגם כ-"רק". לפני הפסוק מובא שכאשר ישחררו בני ישראל את מה שהלוו לבן ישראל כל שבע שנים, לא יהיו עניים מבני ישראל כי ה' יתברך. ואז, בדוגמה זו, על ידי שימוש גם במילה (רק), הבטחה זו מוגבלת על ידי התנאי שלאחר מכן, המובא

על ידי (אם). ככזה, שילוב מילות מאפשר להפוך את סדר הבנייה המותנית. אפשר לעשות את זה גם בלי (רק) אבל אז הקשר הרבה פחות לחוץ. כמו כן, (רק) שולל את האפשרות שהתוצאה מתרחשת מבלי שהתנאי מתקיים.

"פל הקרב הקרב אלהיך שכן יהנה ימות האם תמנו לגוע" (במדבר: יז, כח)

מצרפת למילת השאילה. זה נראה מיותר, שכן מדוגמה יודעים שניתן להשתמש ב-(אם) במקום מילת השאילה כדי להציג שאלות. עם זאת, הצירוף השולל, (הלא אם), מופיע גם בעברית המקראית, במלכים ב' כט, ובהקשר זה נראה יש לרגם זאת "למה לא?..", או כ-

"האם זה לא (טוב), אם".

"ותכל להשקתו ותאמר גם לגמליך אשראב עד אםפלו לשפת" (בראשית: כד, יט)

מצורפת למילה (עד), ליצירת מה שאפשר לכנות מצב זמני, ויש לו משמעות "עד (לרגע) זה/מתי". במבנה זה, שבו שוב הפוך סדר משפט התנאי ומשפט תגובת התנאי, הפעולה המתוארת בתגובת התנאי אינה התוצאה המתרחשת ברגע שהתנאי מתקיים, אלא מתרחשת עד שהוא מתקיים. אז שוב, על ידי הצירוף הזה, נוצר סוג אחר של משפט תנאי.

2- המילה (לו/לולי):

מילה זו מתוארת בדרך כלל כמציעה תנאים בלתי ניתנים להשגה. עם זאת, ישנם גם חריגים כאשר ישנם תנאים ניתנים להשגה. כמו כן, המילה משמשת במשפטים שאינם נראים תנאיים, או שמתוארים כרצונות ופחדים,⁽⁹⁾ כגון:

- "לו ישקרב בנדי פי עתה הרגתיך" (במדבר: כב, כט)

- "ניאמר לכן הן לו יהי כדברך" (בראשית: ל, לד)

- "לו ישמעאל יתנה לפניה" (בראשית: יז, יח)

המשפט היה למטרת הרצון.

בהשוואה לתנאי הקיים- במשפט תנאי בטל, הדובר יודע שהתנאי לא יתקיים ומתאר מצב תיאורטי- מה היה קורה אילו המצב היה שונה ממה שקרה בפועל. ישנן שתי מילים המשמשות להתחיל משפט בטל: (לו) בלשון התנ"ך- ו- (אלו), שנוצרת מצירוף שתי מילות התנאי (אם+לו) - בלשון המשנה.

לא רק שמילות התנאי שונים, אלא גם מבנה המשפט. (*) בלשון המקרא, הפעלים גם במשפט התנאי וגם במשפט העיקרי באים בזמן עבר כמו (תפץ) (לקח), כגון:

"לו תפץ ה' להמיתנו לא לקח מידנו עלה ומקחה" (שופטים: יג, כג).

בעוד בשפת המשנה, הפעלים באים בצירוף (היה + בינוני) (היה + זמן הווה) = (הייתי יודע) (הייתי נודר), כגון:

- "אילו הייתי יודע שהוא נעשה בית הכנסת, לא הייתי נודר" (משנה נדרים ט, ב).

בעברית החדשה יש כמה מבנים:

א- בפסוקית, הפועל הוא בזמן עבר, ובמשפט העיקרי (היה + בינוני) (היה + זמן הווה) כמו:

- "לו ירד גשם היה הטיוול מתבטל".

ב- בשני החלקים, הפועל (היה + בינוני), כגון:

- "אילו היה יורד גשם היה הטיוול מתבטל".

ג- על פי דוברים רבים, במבנה זה, מחליפים מילת התנאי הבטל במילת התנאי הקיים (אם), כגון:

- "אם היה יורד גשם היה הטיוול מתבטל".

נראה שהדוברים מרגישים שההבטלה כבר באה לידי ביטוי בצירוף (היה + בינוני), ולכן הם משתמשים במילה התנאי הקיים (אם). במילים אחרות, במבנה (לו/ אילו + [היה + בינוני]) ישנה העדפה מסוימת בהבעת הבטלה.⁽¹⁰⁾

3- המילה (כי):

יחד עם המילה (אם) תבוא (כי) לעתים קרובות כמילת תנאי. אבל ההבדל במשמעות כאשר המחבר יכול לבחור בין (אם) ל-(כי) אינו ברור מיד. כמו כן, לא תמיד ברור אם המילה משמשת להבעת תנאי, כי בעברית קשה להבחין בבירור בין משפטים מציינים לתנאי וזמן וסיבה, (11) כגון:

- "כי יגנב איש שור או אֶשֶׁה וטָבְחוֹ אוּ מִכְרוֹ חֲמִשָּׁה כֶּקֶר יִשְׁלַם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאֶרְבַּע־צֹאן תַּחַת הָאֶשֶׁה" (שמות: כא, לו)
- "דָּבָר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חֲטָאת הָאֲדָם לְמַעַל מַעַל בִּיהוָה וְאִשְׁמָה הִנָּפֵשׁ הָהוּא." (במדבר: ה, ו)
- 4- המילה (אֶשֶׁר):

בכמה פסוקים בתנ"ך, שבהם אנו מצפים למילה (כי) או (אם), אבל אנו מוצאים את המילה (אֶשֶׁר) שמשמשת בדרך כלל לתפקיד מילת קישור, כגון:

- "אֶשֶׁר נָשִׂיא יִחְטָא וְעָשָׂה אֶחָת מִכָּל־מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהָיו אֶשֶׁר לֹא־תַעֲשֶׂינָהּ בְּשִׁנְיָהּ וְאָשָׁם" (ויקרא: ד, כב)
- 5- המילה (או):

אנו מוצאים את משפטי התנאי המובאים על ידי המילה (או) שמתורגם בדרך כלל כ"אם", כגון:

- "אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאלה." (בראשית: יג, ט)
- 6- המילה (ו):

במקרים מסוימים, אנו אפילו מוצאים סגנון תנאי שאינו מכיל אף אחד מהמילות הללו, אלא רק את מילת החיבור (ו), כגון:

- "וְאֲנִי מִתִּי מִסָּפֶר וְנֶאֱסָפוּ עָלַי וְהַכּוֹנִי וְנִשְׁמָדְתִּי אֲנִי וּבִיתִי" (בראשית: לד, ל)
- "וּלְקַחְתֶּם גַּם־אֶת־זֶה מֵעַם פָּנִי וְקִרְהוּ אֶסּוֹן וְהוֹרְדְתֶם אֶת־שִׁיבְתִּי בְּרַעַה שְׂאֵלָה" (בראשית: מד, כט)
- "וְהִבֵּאתִי עֲלֵיכֶם חֶרֶב נִקְמַת נָקָם בְּרִית וְנֶאֱסַפְתֶּם אֶל עַרְיֶכֶם וְשִׁלַּחְתִּי דָבָר בְּתוֹכְכֶם וְנִתְּתֶם בְּיַד אוֹיֵב." (ויקרא: כו, כה)
- 7- המילות (לולא, לולי, אילולא, ואף אלמלא, אלמלי): (12)

כאשר מנוסחת הפסוקית כתנאי בטל כמשפט שלילי, יש לנו מגוון גדול של צורות של מילות התנאי: (לולא, לולי, אילולא, ואף אלמלא, אלמלי), (13) כדלקמן:

אנו מבחינים בשני המשפטים להלן שתי המילות (לולא, לולי) שימשו לצורך התנאי השלילי ומקורן בלשון התנ"ך:

- "לולא חֲרַשְׁתָּם בְּעֵגְלָתִי לֹא מִצָּאֲתָם חִידָתִי" (שופטים יד, יח)
- "לולי תוֹרַתְךָ שֶׁעָשִׂי אֲזַ אֲבִדְתִּי בְּעֵנִי" (תהילים קיט, צב).

אנו מבחינים בשני המשפטים להלן ששתי המילות (אילולא, אילולי) שימשו לצורך התנאי השלילי ומקורן בלשון המשנה (14):

- "הווי מתפלל בשלמה של מלכות, שאלולי מוראה איש את רעהו חיים בלענו" (משנה אבות ג, ב)
- "אילולא רבי בא היה לנו להתיר עבודה זרה שלהן" (ירושלמי עבודה זרה א, ג).

צמד המילות (אלמלא, אלמלי) מוכרים גם במשנה, בעיקר ממקורות בבליים, מהתלמוד הבבלי. אבל זה מגיע עם שתי משמעויות סותרות-שלילית וחיובית גם כן (15):

א- שלילית:

- "אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו" (ברכות לב ע"א).

כלומר: אם הספר הקודש הזה היה כתוב, לא היה אפשר לומר אותו (אבל הוא כתוב, אז אפשר שלא לומר אותו).

ב- חיובית:

- "אילמלא כעסתי עליכם בימי בלעם הרשע לא נשתייר מכם שריד" (ברכות ז ע"א).

כלומר: אילו כעסתי עליך בימי בלעם הרשע, לא הייתי נשאר בקרבך (אבל לא כעסתי ונשארתי בקרבך).

- 8- שימוש במילות התנאי (בתנאי ש..., במקרה ש...), (16) (17), כגון:

- "אני אעזור לך בתנאי שתצביע לי בבחירות!"
- "במקרה שאני יכול למכור לך אותה ב- 100 אירו!"

הסעיף הרביעי- סוגי התנאי בשפה העברית:

א- התנאי הקיים:

תנאי שניתן לקיים בעתיד או שהתקיים בפועל בעבר, משפט התנאי הקיים הוא מבנה המשמש להסבר האפשרויות של התנאי להתרחש בהווה או בעתיד. ההסתברות שהמצב יתגשם כפי שהוא.

מבנה משפט התנאי העתידי בשפה העברית:

(אם + פועל בזמן עתיד + פועל בזמן העתיד)

וזה מקבילה לצורה המבנה באנגלית (פועל עתידי + פועל בזמן הווה + if), (18) כגון:

- "אם הגשם ייפסק, נצא לטיול"
- "אם-אֵינָהּ מְמַלֵּט אֶת־נַפְשָׁהּ הַלֵּילָה, מָחָר אֶתָּה מוֹמֵת" (שמ"א יט יא)
- "אם יכולת לבוא למסיבה, מדוע לא באת?" (ההנחה: יכולת לבוא)
- אם שתקתי, הרי זה משום שלא היה לי מה לומר (שתקתי)
- "אם עשיתי זאת אין זאת אלא משום שרציתי" (עשיתי זאת)

• מילות נוספות שפותחות משפטי תנאי כגון (בתנאי ש..., במקרה ש..., לא... אלא אם כן...), למשל: הביטוי "אלא אם כן" "אלא אם כן" הוא אחד ביטויי התנאי שנמצאים בשפה העברית. הוא משמש לעתים קרובות כדי לצמצם את תחולתו של משפט שלילי בצורה: "לא... אלא אם כן...". (19)

גם לביטוי "אלא אם כן" יש את אותה משמעות. בדורות הקודמים נמנע הביטוי הקצר יותר: "אלא אם כן" ל"אלא אם", כגון:

- אמור: "לא נקבלך לעבודה, אלא אם כן תביא אישור מהלשכה."
ואל תאמור: (לא נקבלך לעבודה, אלא אם תביא אישור מהלשכה).
"אלא אם כן" ו-"רק בתנאי ש-" זה מה שנמצא במקורות, וחריגות נדירות, כגון:
"לא ענש, אלא אם כן הזהיר" (יומא פא א)
"אין בית דין גוזרין גזרה על הציבור, אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה" (ב"ק עט ב).
בעברית מודרנית חל אותו הדבר, כגון:
"מדינת ישראל לא תצא למלחמה, אלא אם כן תותקף תחילה."
אבל במקורות יש גם כמה דוגמאות ל"אלא אם" המקוצר, במשפטי שלילי, (כגון:
- "קום שנהגו שלא לגדור אין מחייבין אותו, אלא אם רצה" (משנה, בבא בתרא א ב).
- "לא יטבול את הקומקום בפח המים, אלא אם שפשף" (משנה, מקוואות ט ב).
- "לא ישתמש חבר [...] בסעודתו של עם הארץ, אלא אם היה מותקן תחת ידו" (תוספתא, דמאי ג ו).
- "אין מקבלין העדים, אלא אם ראו שניהן באחת" (ירושלמי, שבועות ד א).
- "אין אדם מתנה על שני דברים באחת, אלא אם בא חכם ..." (עירובין, ג ה).
לפיכך נראה שאיסור שימוש זה אינו מבוסס על המצוי במקורות. בהחלט רצוי להכיר את הצורה המלאה "אלא אם כן", ואולי אף רצוי להעדיף אותה, אבל מבחינת השפה העברית אין כל פסול בצורה המקוצרת: "אלא אם".
ב- התנאי הבטל: התנאי שאין לו סיכוי להתקיים.
משפטי התנאי מסוג זה מתחילים באחד מילות התנאי הבאות:
• לצורה חיובית: "לו" ואחריו פועל בזמן עבר, (21) כגון:
- "לו הגעת בזמן לפגישה, היינו מספיקים לשוחח באריכות." (לא הגעת בזמן)
- "לו יכולתי לבוא למסיבה, הייתי בא" (לא יכולתי לבוא)
- לו חקמנו, ישפילו זאת (דברים לב כט) - (הם אינם חכמים ולכן אינם יודעים זאת)
- לו הייתי לידי / לו את כאן - לו את כאן / הייתי נושאך על כפיים (מלכות החרמון, יובב כץ)
- "לו אני ראש ממשלה" (מן העיתונות)
- לו יש-תקרב פנידי, פי עתה תגתיד (במדבר: כב, כט)
- לו-תהיה רעה אעביר פארץ ... וְהִיְתָה שְׁמֶמָה מִבְּלִי עוֹבֵר, מִפְּנֵי הַחֵהָ (יחזקאל: יד, טו)
• לצורה שלילית: (לולי, לולא, אלמלא, אילולא + פועל בזמן עבר), (22) כגון:
"אלמלא ירד גשם היינו יוצאים לטיול." (הגשם ירד)
• לחיוב ולשלילה: (אם) + אחריה הציורוף (היה + בינוני), (23) כגון:
- "אם הייתי חותך ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי?" (ברכות: לב, ב).
- "אם הייתי יודע לא הייתי מורה" (מדרש תנחומא, אחרי מות ו).
- "אם הייתי מבקש קרבן הייתי אומר למיכאל ולגבריאל" (ילקוט שמעוני, מיכה ו).
- "אם לא הייתי שומע מעולם" (ספר הכוזרי מאמר 3)
• הציורוף (במידה ש-), שמציין סולם יחסי בלבד, (24) כגון:
- "אמסור לך ידיעות על הנעשה אצלנו במידה שאדע" (ככל שאדע יותר אמסור לך יותר).
- "אעשה את העבודה שהטלת עלי במידה שאוכל" (בהתאם ליכולתי).
• המילה (כי):
בתנ"ך פותחת גם משפט התנאי. אך בניגוד למילה "אם", שיכולה להופיע במספר משפטי תנאי המתארים רצפים חלופיים של פעולות, המילה "כי" מניחה את קיומן של רצף פעולות אפשרי אחד, (25) כגון:
- "גם פי-אלף בגיא צלמנות, לא-אירא רע" (תהילים: כג, ד)
• הציורוף "והיה כי":
הציורוף פותח משפט תנאי המתאר מצב צפוי, (26) כגון:
- "בוש, והיה כי יבחר, יוכל להסתמך על נסיונם של ..." (יואב קרני).
- "וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שְׁנָאֵינוּ" (שמות: א, י).
- "וְהָיָה, כִּי-יֵאָמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם: מָה הָעֲבָדָה הַזֹּאת, לָכֶם ... וְאָמַרְתֶּם ..." (שמות יב כו).
- "וְהָיָה, כִּי יִמָּאֲנוּ לְקַסְתָּ-הַפֶּסֶם מִיָּדְךָ--לְשִׁתּוֹת; וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם ... שְׁתּוֹ תִשְׁתּוֹ" (ירמיהו: כה, כח).
• צורות תנאי לא תקניות: "באם" "במידה ו-" "היה ו-" "ככל ש-" "ככל ו-" "במידה ש-", (27) כגון:
- "באם תתלוננו שחם היום – זה יהיה פחות איום?"
- "באם דרישותיהם ליבטול הקית לא ייענו, המחאה תגלוש לעימותים חמים."
המסקנות:
1- יש שינוי סימנטי במשמעות חלק ממילות התנאי כשהן באות בצורת הציורוף.
2- נרא ברור, שמשפט התנאי שונה מבחינת התחבירית לפי כל מילת תנאי.
3- סיבוך בשימוש מילות התנאי, שהתפתחו במשך הדורות. בעברית המקראית היו פשוטים, בעוד שבעברית המשנית והחדשה הם הפכו מגוונים ומורכבים יותר.

- ٤- יש גיוון בשיומש הפעלים המלווים למילות התנאי, בין זמן עבר, זמן הווה ועתיד.
- ٥- יש הבדל סמנטי בין מילות התנאי באותו שלב לשוני, שחלקם הוצגו באופן סגנוני.
- ٦- גיוון בשיומש לפי הקשרים, בעוד משמעות משפטי תנאי התרחבה לכלול הקשרים שונים המשקפים התפתחות חברתית ותרבותית, החל משיושים דתיים בתורה ועד לשיושים משפטיים ופילוסופיים בספרות המשנה והעברית המודרנית. וזה עוכב אחר סגנונות לכל שלב לשוני.
- ٧- הימצאותם של כמה מסגנונות ומילות התנאי בלתי תקינים, הנדחים על ידי האקדמיה ללשון העברית, למרות שהם נפוצים בסלנג העברי.

ביבליוגרפיה

המקורות העבריים:

- התנ"ך.

- התלמוד.

1- אוגדן למורה - איך משחקים? תל אביב, מט"ח, 2013.

2- אליצור א' בר-אשר סיגל, "ההיסטוריה של המיליות 'אילולי' ו'אלמלי' (חלק א: דיאכרוניה לשונית)", לשוננו פא (תשע"ט).

3- זאב בן-חיים, "כיצד נשתמש במלת אלמלא (אלמלי)? (הצעה לוועדת הדקדוק של ועד הלשון)", לשוננו יח (תשי"ב-תשי"ג).

4- יוחנן ברויאר, "על הלשון העברית של האמוראים בתלמוד הבבלי", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז).

5- רפאל ניר, פרקים בתולדות הלשון העברית, כרך 11, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2004.

6- שרה ליפקין, נועה בדיחי-קלפוס, שלב ב עברית- הבנה, הבעה ולשון, מטח, תל אביב, 2007.

7- שרה ליפקין, עיין ערך לשון תחביר, מטח, תל אביב, 1997.

המקורות הערביים:

- ابراهيم البب، هند سليم خيربك، الجملة الشرطية في شعر ابن الدمينه، مجلة جامعة تشرين للبحوث والدراسات العلمية، سلسلة الآداب والعلوم الانسانية، المجلد (٣٢) - العدد (١)، اللاذقية- سورية، ٢٠١٠.

המקורות הלועזיים:

1- Campbell, C.R., Advances in the study of Greek, Zondervan, Grand Rapids, 2015.

2- Cook, J. A., Time and the Biblical Hebrew Verb: The Expression of Tense, Aspect, and Modality in Biblical Hebrew, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2012.

3- Edna Amir Coffin, Shmuel Bolozky, A Reference Grammar of Modern Hebrew, Cambridge University Press, 2005.

4- An International Handbook of Contemporary Haiman, J., "Conditionals", in Jacobs et. all (eds.), Syntax- Research, vol. 1, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1993.

5- Lambdin, O. T., Introduction to Biblical Hebrew, New York: Scribner, 1971.

6- Lee, J.A.L., A History of New Testament Lexicography, Studies in Biblical Greek 8, New York: Peter Lang, 2003.

7- Spradlin, M. R., An investigation of conditional sentences in the Hebrew text of Isaiah, 3- Mid-America Baptist Theological Seminar, 1991.

8- Thijs Amersfoort, The Conditional Clause in the Biblical Hebrew of the Pentateuch, 24 July 2017.

מקורות האינטרנט:

- hebrew-academy.org.il/ מיליות-התנאי-הבטל

השוליים:

هوامش البحث

(1) Lambdin, O. T., Introduction to Biblical Hebrew, New York: Scribner, 1971.

(2) Spradlin, M. R., An investigation of conditional sentences in the Hebrew text of Isaiah, Mid-America Baptist Theological Seminar, 1991, p: 4, 5.

(3) Haiman, J., "Conditionals", in Jacobs et. all (eds.), Syntax - An International Handbook of Contemporary Research, vol. 1, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1993, pp. 923-929.

(4) רפאל ניר, פרקים בתולדות הלשון העברית, כרך 11, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2004, עמ' 99.

(5) Edna Amir Coffin, Shmuel Bolozky, A Reference Grammar of Modern Hebrew, Cambridge University Press, 2005, p: 357-359.

(6) ابراهيم البب، هند سليم خيربك، الجملة الشرطية في شعر ابن الدمينه، مجلة جامعة تشرين للبحوث والدراسات العلمية، سلسلة الآداب والعلوم الانسانية، المجلد (٣٢) - العدد (١)، اللاذقية- سورية، ٢٠١٠، ص ٩٦.

(7) ابراهيم البب، هند سليم خيربك، المصدر السابق، ص ٩٩.

(8) Campbell, C.R., Advances in the study of Greek, Zondervan, Grand Rapids, 2015.

Cook, J. A., Time and the Biblical Hebrew Verb: The Expression of Tense, Aspect, and Modality in Biblical Hebrew, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2012, p: 15.

Lee, J.A.L., A History of New Testament Lexicography, Studies in Biblical Greek 8, New York: Peter Lang, 2003, p: 177-185.

⁽⁹⁾ Thijs Amersfoort, The Conditional Clause in the Biblical Hebrew of the Pentateuch, 24 July 2017, p: 12.

(בלשון המקרא הפעלים באים גם בפסוקית התנאי וגם במשפט העיקרי בזמן עבר, בלשון חז"ל הפעלים באים במבנה (היה) + פועל *) בזמן הווה.

⁽¹⁰⁾ שרה ליפקין, נועה בדיחי-קלפוס, שלב ב עברית- הבנה, הבעה ולשון, מטח, תל אביב, 2007, עמ' 77.

⁽¹¹⁾ Thijs Amersfoort, The Conditional Clause in the Biblical Hebrew of the Pentateuch, 24 July 2017, p: 15.

⁽¹²⁾ שרה ליפקין, עיין ערך לשון תחביר, מטח, תל אביב, 1997, עמ' 175.

יוחנן ברויאר, "על הלשון העברית של האמוראים בתלמוד הבבלי", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 127-153. ⁽¹³⁾

אליצור א' בר-אשר סיגל, "ההיסטוריה של המיליות 'אילולי' ו'אלמלי' (חלק א: דיאכרוניה לשונית)", לשוננו פא (תשע"ט), עמ' ⁽¹⁴⁾ 115-95.

זאב בן-חיים, "כיצד נשתמש במלת אלמלא (אלמלי)? (הצעה לוועדת הדקדוק של ועד הלשון)", לשוננו יח (תשי"ב-תשי"ג), עמ' ⁽¹⁵⁾ 30-27.

⁽¹⁶⁾ אוגדן למורה - איך משחקים? תל אביב, מט"ח, 2013, עמ' 13.

⁽¹⁷⁾ שרה ליפקין, נועה בדיחי-קלפוס, שלב ב עברית- הבנה, הבעה ולשון, מטח, תל אביב, 2007, עמ' 77.

⁽¹⁸⁾ Ibid: Edna Amir Coffin, Shmuel Bolozky, p: 357-359.

⁽¹⁹⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/

⁽²⁰⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/

⁽²¹⁾ שרה ליפקין, נועה בדיחי-קלפוס, שלב ב עברית- הבנה, הבעה ולשון, מטח, תל אביב, 2007, עמ' 77.

⁽²²⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/

⁽²³⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/

⁽²⁴⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/

⁽²⁵⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/

⁽²⁶⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/

⁽²⁷⁾ hebrew-academy.org.il/2019/10/31 מיליות-התנאי-הבטל/